

ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ БАЗИС ВЛАДНОЇ ЕЛІТИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЇЇ СУТНОСТІ В ПОЛІТОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Корнієнко В. О. (Вінницький національний технічний університет),
Добіжа В. В. (Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Тернопільського національного економічного університету)

*У філогенетичному аспекті аналізується еволюція розуміння сутності
владної еліти та її структура*

Ключові слова: владна еліта, політична еліта, істеблішмент, владний клас.

Елітистська традиція в соціально-політичній думці — одна з найстаріших, тому природно займає гідне місце в класичній спадщині політології. Сьогодні ідеї елітизму одержують нові імпульси, привертають нових прихильників. Як слушно зазначає В. Танчер, “з їх допомогою намагаються знаходити способи нейтралізації негативних наслідків кризових проявів перехідного періоду, в якому знаходиться й Україна” [1, 7]. “Вони стають відповідальними за стан речей, персоніфікованим втіленням раніш безликої інституціоналізованої влади, яка викликає невдоволення громадян” [2, 175]. А інтерес до елітистських ідей зростає якраз в періоди порушень ходу інституціоналізованих процесів поступального розвитку [3, 250].

Стосунки між елітами — це уособлення прихованої боротьби за владу, з нею пов’язують головні історичні події нашого часу (державні перевороти, боротьбу за ринки, нафтові кризи тощо) [4]. Разом із тим, однією з особливостей аналізу дослідження владної еліти є те, що попри довготривале осмислювання дослідниками її сутності, сумнівною сьогодні залишається однозначність в його трактуванні, насамперед, в теоретичній площині. Й це не дивлячись на те, що в сучасній політичній науці термін “еліта” став загальноприйнятою категорією. Незважаючи на тривале застосування даного поняття, його й досі слід розуміти як суперечливе та нечітко визначене, на що, наприклад, вказує наявність біля п’ятдесяти лише найбільш вживаних його визначень [5, 12]. Тут ми маємо справу з показовим процесом наукового пізнання — сутнісним з’ясуванням поняття. У першому значенні “еліта” (від фр. elite — добірний, вибраний) — це “найкращі, добірні екземпляри селекції”, в другому, переносному значенні — “найкращі представники (суспільства, країни, народу і т.д.)” [6] або “найкращі представники певної частини суспільства, суспільної групи і т.п., наприклад, наукова еліта” [7].

У словнику С. Ожегова і Н. Шведової уточнюється, що в іншому значенні “еліта” — це не тільки “найкращі представники певної частини суспільства, угруповання”, але і “люди, що відносяться до верхівки певної організації, угруповання. Творча, політична, владна еліта” [8]. Інші автори так визначають слово “еліта”: “найкращі представники суспільства або будь-

якої його частини. Письменницька еліта, привілейована верства суспільства, обрані. Тут лікувалася тільки еліта. Ціни доступні лише еліті” [9].

Разом з тим в останнє десятиліття дана лексема активно вживається вченими-політологами, соціологами, філософами як термін для позначення представників тих соціальних верств, які беруть участь у виробленні і ухваленні найважливіших владно-управлінських рішень і реально впливають на соціально-політичну ситуацію в державі. Поряд із публікаціями про елітний ракетний комплекс, світову шахову еліту, елітний відпочинок велика увага приділяється діяльності правлячої, владної, політичної або політико-управлінської (адміністративно-політичної) еліти. І одночасно мало хто звертає увагу на той очевидний факт, що “елітарність” — це не стільки якість, скільки ідеологічний антураж, бажане оформлення тієї групи можновладців, яка в сучасних умовах не може втриматися від спокуси не вдавати з себе еліту.

Нині в різних колах, як наукових, так і не наукових, говорять про політичну еліту, де-факто зараховують до неї всіх вищих державних чиновників, членів парламенту та лідерів політичних угруповань. Більш того, поряд з поняттям “політична еліта” у політичній науці активно використовують дефініції “політичний клас” — сукупність осіб, професійно задіяних у сфері політики, та “правлячий клас” — вища суспільна група в системі соціальної ієрархії, з якої рекрутуються представники політичного класу.

В Україні, скажімо, за умов первісного нагромадження капіталу вузьким колом осіб, часто тісно пов’язаних із колами старої партійної номенклатури, образ “влади” у суспільній свідомості поєднується не зі словом “еліта”, а зі словом “мафія”. Зрештою потребує уточнення, насамперед, в плані практичного розуміння й термін “владна еліта”. Слово еліта іноді “оточують” лапками, а іноді ні. При цьому термін “владна еліта” має дуже багато інших витлумачень.

Сьогодні поширенню політологічного дискурсу стосовно сутності еліти, неабиякою мірою сприяють численні обговорення, хто ж в даний час править Україною. Попри все, на наш погляд, ці дискусії свідомо підтримуються тими, хто дуже хотів би, щоб їх відносили до еліти, розглядали як еліту і дискутували про те, які проблеми існують у цієї еліти [10, 3]. Ніхто інший, як сама еліта є джерелом пропаганди своєї “елітарності”: чи то йдеться про політичний, чи науковий істеблішмент, чи про володарів думок на ниві художньої творчості та засобів масової інформації, проблема елітарності все одно залишається “нарцисичною”, тобто проблемою високої самооцінки і позитивної самоназви групи осіб, що живуть безпосередньо близько від вогнища влади і беруть (або бажують узяти) участь у керівництві суспільством, у розробці його ідеологічних та політичних стратегій.

Тому слід погодитися з російським дослідником Г. Ашиним в тому, що слово “еліта” має характер соціального міфу [11] й тому вимагає вкрай обережного поводження з собою, якщо, звичайно, ми не хочемо опинитися

по той бік критичного ставлення до дійсності. А ця небезпека сьогодні дуже реальна. У культуру і менталітет людей цілеспрямовано стала упроваджуватися подвійна мораль: людство демонстративно розділяється на дві категорії людей — вибраних і підпорядкованих [12, 54.; 13; 14, 42].

Таким чином, введення слова “еліта” в масову свідомість (у контексті вищезазначеного) можна вважати навіть вдалою ідеологічною пасткою. Перед нами цікавий феномен: існує лексема еліта, яка активно використовується протягом останнього десятиліття в науковому дискурсі як термін і відповідає багатьом вимогам, що ставляться до наукового терміну [15; 16]: у нього є дефініція, він утворює словотворче гніздо (елітний, елітарний, елітологія, елітолог і т.д.), має граматичні особливості (форму однини і множини: регіональні, адміністративні і ін. еліти) і характеризується широкими можливостями лексичної сполучуваності (етнічна, пострадянська, периферійна і т.д. еліта).

Але разом з тим, якщо названими характеристиками можна описати політико-управлінські здібності залучених до сфери політичних справ людей, то стосовно політичної культури саме владної еліти, що є предметом розгляду нашого дисертаційного дослідження, такі оцінки можуть виявитися абсолютно непридатними. З іншого боку, дисертант вважає, що нове прочитання ролі і функцій владної еліти сьогодні пов’язане з істотними змінами в соціальній структурі суспільства, з актуалізацією завдань професійного керівництва, посилення соціальної напруженості в нашій державі, із збільшенням різноманітності спектру соціально-політичних сил, особливо після парламентських виборів 2006 р. за пропорційною основою і позачергових виборів 2007 року, в умовах будівництва в Україні нового типу партійної системи і т.д.

Все це, зі свого боку, породжує проблему практичної ідентифікації тих, хто належить до еліти, а хто ні, яка завжди є досить актуальною й знаходить відображення в сучасних розвідках українських фахівців О. Майбороди [17], П. Рудякова [18], Л. Нагорної та інших. На наш погляд, розкриття даної проблеми потребує, насамперед, звернення до філогенетичного аналізу з метою виявлення сутності поняття “владна еліта”.

Почнемо з того, що сутність еліт розглядали різні автори давно і всебічно. Вивчення даних проблем, як слушно зазначали Б. Кухта та Н. Теплоухова, полягає насамперед у дослідженні розмаїтості ієрархії підпорядкування, що становить внутрішню суть керівних процесів. Безумовно й те, що всі вони є політичними, тобто пов’язані найтісніше з владою у суспільстві [19, 42-43]. Так, у країнах Стародавнього Сходу та в часи Середньовіччя належність до еліти визначалася соціальним статусом: сам факт народження дитини у знатній сім’ї надавав їй привілеї. Ця еліта була замкненою групою, стійкою до зовнішніх впливів.

Фактично, починаючи з Конфуція (551 – 479 рр. до н.е.) проголошувалися одні норми поведінки для “благородних” людей, для тих, хто повинен керувати, а інші — для “низьких”, зобов’язаних коритися. Вчені Античності Аристотель, Геракліт, Платон та інші також підкреслювали

необхідність нерівномірного розподілу суспільства, вважаючи, що одні повинні правити, а інші їм коритися [20, 37].

Фундатором цілеспрямованого наукового розгляду проблем владної еліти слід вважати італійського філософа Нікколо Макіавеллі. Як зазначає В. Корнієнко, “його ідеї “подарували” життя сучасним соціологічним теоріям еліт (В. Парето, Г. Моска, Ч. Мілс). На Макіавеллі, як на авторитет і предтечу, посилаються теоретики вчення про бюрократію (М. Вебер, Р. Міхельс)” [21, 123]. Н. Макіавеллі, насамперед, мав на меті створення науки управління людськими масами, яка б не будувалася на виявленні основних мотивів людських дій. З його погляду, всі суспільства багато в чому різняться між собою внаслідок різноманітностей, породжених природою самої еліти. Він вважав, що цінності світу розподілено нерівномірно, а разом з ними настільки ж нерівномірно розподілено престиж, владу та почесні, пов’язані з політичним процесом.

Згодом свій внесок у формування сучасних теорій еліт зробив Ф. Ніцше. Першоосновою світового процесу Ніцше оголосив волю до влади, а рушійною силою історії вважав “ненаситне прагнення до прояву влади та застосування влади, користування владою як творчим інстинктом” [22, 298]. Разом з тим, на зламі XIX-XX сторіч вже не було спільних підходів як до визначення поняття “еліта”, так і до її структурних елементів, особливостей зміни (циркуляції). Виникають різноманітні напрямки, школи, виходить друком низка статей та монографічних досліджень, присвячених різним аспектам аналізу еліт. Однією із найвпливовіших є школа “макіавеллістів” (Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс та інші), вплив якої вагомий і тепер.

Концепцію “владного класу” як суб’єкта політичного процесу сформулював Г. Моска у книзі “Основи політичної науки” (1896 р.). В одній з перших робіт “Теорія управління та парламентське правління” (1884 р.) він використав поняття “політичний клас”, стосовно частини владного класу, що має безпосередній стосунок до влади. На думку Г. Моски, “владний клас... виконує всі політичні функції, монополізує владу та насолоджується тими перевагами, які надає влада” [23, 187].

Розмірковуючи над процесами життєдіяльності владного класу, Г. Моска визначив три способи, завдяки яким цей клас досягає свого закріплення і оновлення: успадкування, вибір і кооптація. Він акцентував свою увагу на двох тенденціях: з одного боку, всі політичні класи прагнуть стати спадковими, а з другого, завжди є нові сили, що прагнуть змінити старі. Залежно від того, яка тенденція переважає, відбувається або “закриття і кристалізація” політичного класу, або його більш-менш швидке оновлення. Першу тенденцію Г. Моска називав аристократичною, другу — демократичною. Якщо владна еліта не оновлюється адекватно із розвитком суспільства, в якому з’явилися нові могутні політичні сили, неминуче відбувається процес її витіснення новою владною меншістю (контрелітою).

Дещо по-іншому підходить до аналізу еліти В. Парето. Власне, саме йому зобов’язана політична наука введенням в обіг терміну “еліта”. Він

зупинив свій вибір на ньому тому, що з цим словом у французьку та італійську — дві рідні мови для В. Парето — впровадилася латинська конотація *eligere* (“добір, вибір з розбірливістю”), а разом з нею, хоча й опосередковано, споконвічний зміст грецького *aristoi* — “особа, краща за якостями, а не за походженням” [24, 82].

Пояснюючи динаміку зміни еліт, В. Парето, як відомо, формулює свою теорію “циркуляції еліт”. Стабільна політична система характеризується перевагою еліти “левів” над елітою “лисів”. І навпаки, нестійка політична система вимагає від еліти прагматично мислячих енергійних політиків, новаторів, комбінаторів. Призупинення циркуляції призводить до виродження владної еліти, до революційних змін у політичній системі та до становлення нової еліти з переважанням у ній “лисів”, які з часом перероджуються у “левів”, прихильних до жорсткого правління [25, 63]. Постійна циркуляція — це результат здатності еліти переважати в конкретних історичних періодах, однак з часом такі переваги перестають відповідати суспільним потребам [26, 27-28].

Значну увагу дослідженню процесів елітарних змін приділяв Роберт Міхельс. Він вважав найефективнішою владу тих груп, котрі забезпечуватимуть підтримку своєї діяльності з боку широких мас [27]. Р. Міхельс зазначав, що будь-які владні угруповання приділятимуть значну увагу збереженню і посиленню своїх владних позицій, при цьому “концентрація влади в руках відносної меншості... призводить до зловживання нею”. Так відбувається процес трансформації цієї меншості у касту, який має незворотний характер, внаслідок чого будь-яка найдемократичніша влада замикається сама на собі і перетворюється на олігархічну. Дослідження цього процесу сформулювало “залізний закон олігархічних тенденцій”: дієвість демократії обмежена необхідністю існування організацій, які опираються на “активну меншість” — “еліту”. В цілому ж, слід погодитися, на наш погляд, із думкою В. Танчера й О. Кучеренка, які вважали, що Парето, Моска і Міхельс займалися радше емпіричною реальністю, а не обстоювали елітизм як морально-філософську позицію, свого роду інтелектуальну упередженість.

Одним із співтворців концепції елітаризму вважається Х. Ортега-і-Гассет. У своїй праці “Повстання мас” він робить висновок, що суспільство — це “динамічна єдність двох факторів — меншості і маси. Меншість особи особливої кваліфікації. Маса — це збори середніх людей... Це люди без індивідуальності, що утворюють знеособлений “загальний тип”. Суспільство, кероване елітою, і маса, “яка знає своє місце”, — умова “нормального” функціонування суспільства”. Х. Ортега-і-Гассет обґрунтовував поняття “вибраності”, елітарності [28, 62].

Завершення еволюції від класичних до оновлених версій елітизму знайшло своє відображення в творчості М. Вебера, який започаткував концепцію так званого “демократичного елітизму”. Теорія демократичного елітизму поєднує ідеї класичної соціальної науки з досягненнями ліберальної думки кінця ХХ сторіччя. Головні акценти повинні бути зроблені на

визначенні умов, що дозволяють елітам і субелітам стати важливими чинниками розвитку демократії і рівності [29]. З іншого боку, з М. Вебера відкривається перспектива розуміння проблематики еліт, відмінна від моска-паретівської думки. Веберівська інтерпретація зосереджується не на особливих рисах і соціальному положенні елітних утворень, а на функціонуванні інститутів влади і політичних організаціях. Вебер зробив важливий висновок, що в різних інституційних порядках слід виділяти специфічні еліти: політичну, господарську, наукову і т.п., що процес автономізації еліт стає частиною сучасної цивілізації.

Під час Другої світової війни концепції елітарності розроблялися переважно в Європі, а після війни — у США та, згодом, знову в Європі, де сформувалося кілька течій — течія умовних прихильників макіавеллістичної, ціннісної, ліберальної, консервативної та структурно-функціональної течій у розумінні елітаризму. Наприкінці 50-х років ХХ ст. дедалі більший вплив здобувають функціональні теорії еліт, що відображають погляди школи функціональної стратифікації. Одне з основних положень цих теорій — заперечення науковості тез Р. Міхельса про фатальну неминучість перетворення процесу організації в процес бюрократизації і доведення того, що функціональна еліта — це форма реалізації демократії. Найзагальніше можна сформулювати функціональне визначення еліти так: це соціальний суб'єкт, група, члени якої кардинально впливають на характерні для тієї чи іншої системи процеси і, отже, на хід її розвитку в цілому, посідаючи при цьому чільне, порівняно з іншими членами суспільства, місце.

Згодом концепція демократичного елітизму набула бурхливого розвитку, зокрема, в 60-х роках ХХ ст. Її представники Х. Зіглер і Т. Дай у праці “Іронія американської демократії” розглядали “демократію” як правління народу, але збереження демократії поклали на плечі еліт: еліти повинні мудро правити, щоб правління народу вижило. На їхню думку, елітизм властивий усім суспільствам: “Будь-яке суспільство — аграрне чи індустріальне, засноване на традиціях чи передових досягненнях — керується елітами... Еліта неминуче з'являється в будь-якій соціальній організації” [30, 34-35].

Надзвичайно популярними є ціннісні теорії еліт, основною ідеєю яких було твердження, що для суспільства як саморегульованої системи характерне природне виділення найкоштовніших сил, здатних щонайкраще здійснювати керівництво. У руслі цього напрямку в різний час працювали Огюст Конт (пошук “раціональної” еліти), теоретики і соціологи 60-80-х років ХХ сторіччя — Г. Шредер, Р. Дарендорф. Еволюцію і зміну еліт вони трактують як похідне від зміни ціннісних критеріїв суспільства.

Стосовно цього ж напрямку слід вказати і на меритократичний підхід, дуже популярний у працях Д. Белла, А. Гоулднера й інших. Згідно з цим підходом, суспільство складається з груп “соціального успіху”. Вищі групи цієї ієрархії є елітними. У цьому ж контексті можна згадати про тези американського вченого Г. Лассуела, який до еліти зараховував осіб, які максимально отримали матеріальні і нематеріальні цінності [31, 79].

З 80-х років ХХ ст. послідовно розвивається ліберальний елітаризм, що відображено у працях видатних учених — К. Поппера, К. Манхейма, С. Ліпсета, Р. Даля, Дж. Бернхейма, Й. Шумпетера та інших. Значну увагу останнім часом приділяють і теорії демократичного панування еліт, тобто демократичному елітаризму. Визначним представником цього напрямку є Р. Міллс. Він зауважив, що еліта займає у суспільстві важливі позиції і приймає рішення, які мають значні наслідки. Фактично Р. Міллс запроваджує термін “еліта влади” [32].

На думку іншого американського дослідника — Р. Даля, не можна ставити знак рівності між панівною елітою і тими колами, які мають потужний політичний вплив. Він вважав, що будь-яке дослідження, яке не враховує того, що різні впливові групи мають різні сфери впливу, є сумнівним [33, 44].

Як зазначає Й. Шумпетер, правління демократичної еліти як “благо для всього суспільства” можливе лише за умови, коли “страта еліти” буде, з одного боку, не дуже винятковою, а з іншого — не дуже доступною для “аутсайдерів” і водночас достатньо сильною, щоб могли “асимілювати індивідів з нижчих страт, які вириваються вперед. Такий підхід до демократії пропонує елітарну структуру суспільства і можливість для мас робити вибір серед конкуруючих еліт”. Тому слід погодитися із думкою Г. Ашина, що елітизм походить із нерівності людей, тоді як класична теорія демократії пропагує їх рівність, хоча б політичну [34, 61; 35].

Важливими видаються також наукові погляди Г. Ендрувайта. Він впровадив у політичну думку поняття “дійсної” та “потенційної” еліти. “Потенційна” еліта є групою, здатною та готовою зайняти в суспільстві ключові позиції, замінити на цих позиціях “дійсну” групу, яка на той час і ще продовжує виконувати свої функції. “Потенційна” еліта — це еліта, готова до реалізації свого соціального впливу, але ще не реалізує його в реальному житті. Окрема категорія “потенційної” еліти — це контреліта, тобто еліта, що перебуває в опозиції до “дійсної”. Остання може мати свій резерв, це так звана “резервна” еліта, здатна зайняти позиції “дійсної” еліти, не допускаючи до влади контреліту, яка за ці позиції боролася [36].

У контексті сучасних політологічних досліджень ми можемо виокремити інші основні підходи до теоретичного розгляду політичної еліти:

1) позиційний, який встановлює ступінь політичного впливу тієї чи іншої особи, з огляду на її позиції в системі влади (до еліти, згідно з цим підходом, відносять, передовсім, членів уряду, парламенту);

2) репутаційний, що базується на виявленні рейтингу політика за допомогою експертних оцінок;

3) концептуальний, в основі якого лежить ідея виокремлення осіб, які приймають стратегічні рішення.

Перший підхід видається формальним, якщо стосується визначення ролі осіб, які мають номінальну владу, оскільки ігнорує вплив “тіньових” фігур. Репутаційний підхід широко використовують експерти, складаючи рейтинги відомих політиків. Дослідник політичної еліти О. Гаман-Голутвіна

підтримує концептуальний підхід, згідно з яким політична еліта включає осіб, які приймають стратегічно важливі рішення [37, 98; 38].

В цілому, у соціально-політичних науках при осмисленні нових реалій проблема еліти не відразу заповонила політологічні дослідження. Це слід віднести як до російської, так і до української політології. У роботах, присвячених аналізу політичної і економічної влади, широко використовуються такі поняття, як лідерство (Е. Шестопад, В. Віноградов, Н. Піщулін, Г. Силласте і ін.), бюрократія (В. Борисов, В. Макаренко, Е. Охотський, П. Павленок, В. Смольков і ін.), правлячий клас (Ю. Волков, Н. Романовський, Н. Головін і ін.). Порівняно тривалий час активно вивчався феномен номенклатури з правлячої радянської верхівки, що звичайно пов'язується з іменами тих, хто починав в такому аспекті її досліджувати — М. Джіласом і М. Восленським.

Доречно зауважити, що в офіційних радянських документах, публіцистиці, суспільно-політичній літературі в Радянському Союзі ніколи не використовувався термін "еліта". На наш погляд, такий термін, як "номенклатура", з одного боку, точніше відображав сутнісні характеристики партійно-державної верхівки, з іншого, свідчив про певну її стриманість у використанні терміну "еліта", в приписуванні собі якихось виняткових якостей.

Бажання знайти еліту за будь-якого політичного і економічного аналізу привело до появи новоутворень: "регіональна еліта" (І. Кукольов, Т. Риськова, М. Фарукшин, А. Блазнів), "бізнес-еліта" (Л. Бабаєва, А. Чирікова), "національна еліта" і т.д., не кажучи про екзотичні вишукування як, наприклад, "злодійська еліта". Прагнення підпорядкувати аналіз політичної влади феномену еліти сприяло розширювальному її тлумаченню: М. Афанасьєв, наприклад, став трактувати її не тільки як групи людей, що володіють значною політичною владою, але і як всю систему політичних, економічних і духовних параметрів функціонування соціального поля влади [39].

Специфіка розвитку України, як самостійної держави, також позначилося як на процесі формування політичної еліти, так і на теоретичному осмисленні її сутності. Слід зазначити, що до ХХ сторіччя дослідження елітотворчих процесів можна простежити хіба що в художній літературі. Перші спроби творення елітарних теорій на українському ґрунті пов'язані з іменами В. Липинського та Д. Донцова. Й лише після 1991 року, тобто отримання Україною незалежності, можна спостерігати значне зростання інтересу українських вчених до історії розвитку української еліти зокрема. Застосовуючи термін "еліта", українські науковці та дослідники вказують на декілька аспектів теорії української еліти. Можна визначити наступні напрями:

Перший — визначення еліти згідно з тим, якою мірою вона в різний час сприяла утвердженню і розвитку української державності. Найбільший внесок у розвиток цього напрямку свого часу зробив В. Липинський. Фактично він сформулював теорію про нову еліту в українській суспільно-

політичній думці, яка на певному історичному відрізку виникає та здатна керувати процесами національного відродження. Цю еліту В. Липинський називає активними провідниками. У своїй праці — “Листи до братів-хліборобів” він зауважив, що “ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути... без своєї власної національної аристократії — без такої меншості, яка б була настільки активна, сильна та авторитетна, щоб організувати пасивну більшість нації, і тим захистити її од всяких ворожих наскоків ззовні — немає і не може бути нації”, — пише В. Липинський [40]. Вельми важливою видається наступна думка вченого: “Народи, що не вміють відтворити власних “панів”, тобто власної провідної верстви, змушені навіки коритися панам чужим” [41, 44]. Справедливість цих слів знаходить своє практичне підтвердження в сучасній Україні.

Другий напрям — визначення еліти, виходячи з характеру її походження. Одним із засновників цього напрямку був Дмитро Донцов. Він співвідносить еліту з аристократією, “владною кастою”, яким властиві шляхетність, мудрість, сміливість, мужність. Він також тлумачить еліту як ініціативну меншість, яка повинна розробляти, впроваджувати національну ідею, звернену до серця нації — її волі, та мобілізувати народ на боротьбу за цю ідею [42, 16-17]. В цілому слід погодитися із висновком М. Горелова в тому, що “обоє політологів були прибічниками засновників теорії еліт Р. Міхельса, В. Парето, Г. Моски, Ж. Сореля та ін. Але до формування цих еліт та добору кадрів до них Донцов і Липинський ставилися, як бачимо, абсолютно по-різному” [43, 206].

Третій підхід — оцінка еліти з погляду процесів її зародження, розвитку та становлення. На особливу увагу в цьому аспекті, на нашу думку, заслуговують роботи українських політологів М. Головатого [44], В. Горбатенка [45], М. Михальченка, Ф. Рудича [46], О. Михайловської [47], В. Опанасюк [48], Г. Зеленько [49], Н. Кононенко [50], Ю. Ганжурова [51], Н. Пробийголови [52], М. Сидоренка [53]. Зокрема, акцентують на проблемах історичного розвитку еліти і наслідках цих процесів для її сучасного стану наукові розвідки О. Моці [54], О. Петрова [55], О. Рафальського [56], Д. Вашука [57], О. Коваленка [58], І. Рогачова [59] та інші.

Так, С. Кульчицький зазначає, що “у стабілізованому суспільстві істотну роль відіграє інтелектуальна еліта. На жаль, Україну не можна розглядати як стабілізоване суспільство. Вона перебуває на стадії переходу. Соціально-економічні і політичні процеси відбуваються у нас хаотично, безсистемно, не упорядковано” [60, 117]. Подібну думку висловлює, аналізуючи стан еліти в Україні на початку 90-тих років ХХ ст. М. Пірен та доходить висновку, що економічна та політична модернізація і трансформація політичної пострадянської еліти значно імітується і містифікується. У цьому зацікавлені впливові групи політичної еліти у владних структурах: клани і частина бюрократії [61].

Четвертий підхід — оцінка еліти, виходячи з тих або інших критеріїв власного бачення складу еліти, функцій, що здійснюються у суспільстві.

Так, російські дослідники пропонують декілька підходів. Один з них (В. Анурін, 1996) виходить із самоідентифікації, тобто хто сам себе відносить до цієї соціальної групи, зараховує до вищого шару суспільства. Інший підхід (Е. Охотський, 1997) будується на підрахунку, скільки і яких чиновників на федеральному або регіональному рівні слід віднести до еліти, яка кількість тих, що працюють в міністерствах і відомствах можна вважати елітою. Третій підхід (Л. Бабаєва, 1997) спирається на утилітарний показник: якщо ти багата людина, бізнесмен, банкір, підприємець, то означає — ти представник еліти. Той же “критерій” застосовується і стосовно політичних діячів: якщо ти один з керівників партії, руху, депутат або крупний чиновник — це означає, що ти представник еліти.

Всі ці підходи, на наш погляд, дуже вразливі з погляду якісної визначеності, з позицій науковості, оскільки жоден з них не дає відповіді на питання — чи володіють ті, кого відносять до еліти, такими сутнісними характеристиками, які якісно виокремлюють їх не за показником товщини гаманця або політичної посади, а за критерієм втілення ціннісних і інтелектуальних переваг одного представника суспільства перед іншим.

Деякі дослідники називають цю групу владним “класом”. Така загальнодержавна еліта, як правило, складається з декількох еліт: фінансової олігархії, власників інформаційних засобів, військової верхівки, промислових магнатів, дипломатів, відомих учених, посадового істеблїшменту. Частина політологів відносить до політичної еліти лише представників владних структур як загальнодержавного рівня, так і місцевих органів управління. Таку політичну еліту називають “формальною” у політології. Наприклад, політичну еліту становлять чиновники адміністрації Президента, урядовці, парламентарі, чиновники органів регіонального управління.

Подібно до визначень існують численні класифікації еліт. Наприклад, К. Манхейм виділяє такі головні типи еліт: політичні, організаторські, інтелектуальні, художні, моральні та релігійні [62]. Д. Ласуелл і А. Каплан запропонували свою класифікацію типів еліт за її роллю в суспільстві: 1) ті, хто реалізує офіційну владу; 2) шляхетні; 3) “справедливі”; 4) “популісти”; 5) “мужні”; 6) багаті; 7) спеціалісти; 8) ідеологи.

Слід зауважити, що перераховані класифікації еліт західні соціологи, політологи сформулювали для стабільних суспільств. Для перехідних суспільств, зокрема і для України, такі визначення не зовсім придатні, бо ці країни перебувають у стані трансформації від тоталітарного через демократизацію до громадянського суспільства. Тут є своя специфіка і певна відмінність, пов’язана з багатьма чинниками: ментальністю, історичними традиціями, економічною політикою, станом розвитку демократії тощо.

На думку М. Сунгуровського, українська політична еліта нагадує “лебедя, рака і щуку”. З одного боку, “різношерста” команда виконавчої влади, до складу якої входять стара гвардія управлінців з традиційними методами роботи і прихильники ліберальної економіки з набором теоретично можливих варіантів розвитку суспільства. З другого — ще “різношерстніші” збори народних обранців, які намагаються написати картину України, що

задовольняє смаки відразу всіх прошарків суспільства. З третього — безліч великих і маленьких партій зі своїм уявленням щодо виходу України з кризи під особистим керівництвом їхніх лідерів [63]. Тому слід погодитися із Г. Зеленько в тому, що сьогодні в Україні, незважаючи на вільні вибори, ротації політичних еліт не відбулося... Відтак, авторство у перетвореннях належало новій-старій правлячій еліті.

Українськими дослідниками обґрунтовуються різні типи еліт відповідно до приналежності до тих або інших політичних, економічних або культурних інститутів [64, 19-27]. Так, сьогодні можна говорити про активний процес становлення наступних типів еліт, що розрізняються за їх функціональними позиціями:

1. Політична, представлена в даний час виконавчою (уряд) і законодавчою гілками влади (Верховна Рада);

2. Економічна, яка все більшою мірою орієнтується на вираз і захист своїх інтересів, проте, як нам уявляється, ще не перетворилася з “класу в собі” у “клас для себе”, і яка, в свою чергу, підрозділяється на фінансову, промислову і аграрну еліти;

3. Ідеологічна еліта, що втратила свої колишні монопольні функції, представники якої входять у різні політичні партії, структури виконавчої влади або виконують замовлення як незалежних експертів і консультантів.

М. Головатий умовно поділяє політичну еліту України на “стару” та “нову”. При цьому, домінуючою за кількістю, силою, обсягом повноважень визначає “стару” еліту, до якої входять колишні партійні лідери, державні службовці, комсомольські працівники й активісти” [65, 177]. Якщо нова еліта з будь-яких причин не формується, “старій нічого не лишається, як ще жорсткіше експлуатувати співвітчизників, шукаючи при цьому винуватців кризового стану. Сьогодні маємо саме таку ситуацію в Україні” [66, 46.].

Поняття правлячої еліти не може зводитися лише до кола політичних лідерів. Слід погодитися із Ф. Рудичем, який виокремлює в сучасній Україні три групи політичних лідерів. До першої належать відомі політичні діячі, які “обіймали чи обіймають високі державні посади; другу утворюють політичні лідери політичних партій і рухів, профспілок, громадсько-політичних об’єднань; третю групу складають представники регіональних політичних угруповань” [67, 166]. Запропоновану класифікацію доцільно доповнити критерієм місця і ролі політичних лідерів у механізмі прийняття політичних рішень й виокремити лідерів правлячих та опозиційних. Останні не входять до кола правлячої еліти.

Варто звернути увагу на класифікацію української політичної еліти, що її подає Ю. Сурмін. Вона, на думку дисертанта, є сьогодні найбільш повною та логічно обґрунтованою. За підстави своєї класифікації він бере її походження, роль у суспільстві, спосіб забезпечення елітарності, форми здійснення елітарності, відповідність духу часу, характер діяльності, ступінь відкритості та легітимності, тип культури [68, 163-166].

Кого ж конкретно слід відносити до владної еліти? Ю. Сурмін вважає, що її не можна зводити до політиків “всеукраїнського і регіонального

розливу”, що у силу своєї публічності виявляються найбільш помітними. На тлі високої активності і кар’єрної привабливості політичної еліти всі інші її загони знаходяться в не виправдано приниженому стані. Вони відрізняються низьким рівнем життя, слабкою консолідацією, незначним впливом на політику і громадянське суспільство. Для швидкого розвитку цієї еліти не вистачає громадянської злагоди та економічного підйому.

М. Шульга стверджує, що умовно елітні групи складають ті, кого можна назвати протоелітою (лідери громадських організацій, парламентських фракцій, частина посадових осіб, деякі судді, адвокати), ті, кого можна назвати “псевдоелітою” (частину депутатів — випадкових в політиці людей, лідерів злочинних угруповань), постелітою (частина старої еліти, що зберігає свої позиції в рудиментарних суспільних інститутах — лідери старих, державних профспілок, жіночих, ветеранських організацій), а також ті, хто є дійсною елітою (учені, художники, відомі журналісти, лікарі, вчителі — тобто ті, чий суспільний авторитет залишається високим незалежно від соціально-політичних змін) [69, 48].

З огляду на неоднорідність та не завжди компетентність політичної еліти, І. Мигович поділяє її на різні соціальні групи. Найчисленнішою є група колишніх партійних, державних і господарських керівників. Одні прийшли в нові структури влади з реформістськими переконаннями, інші (більшість) — внаслідок традиційного пристосування з прагненням “керувати”. Стіткішою морально, але професійно слабше підготовленою до управління суспільними справами, є частина еліти, яка вийшла з мистецько-наукових та інших інтелігентських кіл [70].

Академік М. Попович елітою називає найбільш компетентний прошарок суспільства, який повинен мати совість [71].

Цілком закономірно, що говорячи про еліту, варто визначити, як розуміють цю дефініцію українські громадяни. За даними соціології переважна більшість (57,1%) під політичною елітою розуміють осіб, які займають високі посади (народні депутати, державні чиновники в центральних органах влади або регіональних, лідери політичних партій). 29,7% політичну еліту визначають як політиків з високим моральним авторитетом, лідерів суспільної думки, які не обов’язково обіймають високі посади. 13,2% взагалі не можуть дати визначення категорії “політична еліта” [72, 76].

Досить концентровано й чітко класифікацію еліт викладено у підручнику П. Шляхтуна [73, 318]. За часом і засобами утвердження панування політичні еліти поділяються на традиційні й сучасні. Влада традиційних еліт опирається на традиційні цінності: звичаї, традиції, знатність походження, власність на землю, військова доблесть, релігійні заслуги тощо. Відповідно до цих цінностей виокремлюються такі складові політичної еліти, як родова знать, земельна аристократія, воєнна еліта, релігійні ієрархи тощо. Влада сучасних еліт базується на сучасних цінностях, до яких належать, зокрема, промисловий (особливо фінансовий) капітал, освіченість, професійні досягнення та ін.

Відповідно, до сучасних еліт належать підприємці, освічені політичні лідери, представники науково-технічної інтелігенції, мистецтв тощо, але не всі, а лише ті, хто безпосередньо чи опосередковано займає владні позиції або має можливість істотно впливати на прийняття політичних рішень.

Українські дослідники В. Деркач і М. Дубровський подають свою типологію, вважаючи, що еліта в Україні класифікується за принципом: панівна і політична. Перша, на їхню думку, набагато ширша за складом і, окрім політичної еліти, містить у собі економічну, ідеологічну, інформаційну, військову, культурну, наукову та профспілкову. На думку ж М. Головатого, політична еліта в Україні поділяється на два основних ешелони: а) політики з вищих ешелонів влади, починаючи з Президента України, у тому числі найвпливовіші лідери партійних організацій; б) політики — вищі керівники економічного рівня, провідні підприємці держави.

Сьогодні, як вважає О. Зернецька, ми спостерігаємо формування нового типу еліти — медіакратії. Вона обґрунтовує це у такий спосіб: “Медіатизація” — процес, коли політична або інша громадська діяльність, використовуючи медіа для передачі своїх послань аудиторії/електорату, приймає принципи і методи медіа-комунікації. Передусім телебачення стає каналом політичної комунікації... У цій парадигмі владних відносин особливого значення набувають елітні групи та елітні інститути, які мають можливість доступу не тільки до інформації, але й до важливих суспільних дискурсів і каналів комунікації. До груп еліт, як правило, належать політики, менеджери високих рангів, вчені та всі ті, хто тією чи іншою мірою контролює доступ до різних форм тексту й висловлювань” [74, 49].

Соціальне призначення політичної еліти виявляється передусім у функціях, які вона виконує в суспільстві. Ці функції є багатоманітними й тісно переплітаються з тими, які виконують політична система суспільства в цілому, її підсистеми та окремі інститути. П. Шляхтун вважає, що головними функціями політичної еліти є наступні: політичне цілепокладання; владно-політична інтеграція суспільства; регулювання режиму соціально-політичної діяльності; мобілізаційна функція; вираження і представництво в політичній системі суспільства соціальних інтересів; комунікативна функція.

Дослідник української еліти С. Вовканич виділяє специфічні для України функції та ролі, які повинна виконувати національна еліта: роль вирівнювача рівнів окремих регіонів України щодо державницьких і духовних цінностей, національної свідомості, історичної пам’яті, традицій; роль консолідатора нації в політичному, регіональному, мовному та культурному аспектах, тобто створення єдиної етнічної та політичної української нації; роль подвизника національної ідеї, мрії, їх трансформації у нових історичних обставинах, морального розвитку нації; турботи про майбутнє, надання “життєвого ліфта” молоді та прийдешньому поколінню; роль продуцента та відповідального за якість рішень, тягар їх вибору, тактику та стратегію реалізації у системі внутрішньої і зовнішньої

життєдіяльності України щодо її державотворчих завдань та національних інтересів [75, 31-32].

Б. Кухта та Н. Теплоухова розрізняють наступні функції еліти: артикуляція і трансмісія інтересів великих суспільних груп; формування (інституційно-організаційно) волі суспільних груп; репрезентація суспільних груп у політичному житті суспільства; регулятивно-контрольна функція еліти; кадрова функція (розташування, заміщення посад, виховання і вишкіл резервного фонду еліти).

Разом з тим, варто мати на увазі, що конкретний набір функцій і їхня соціальна транскрипція визначаються особливостями суспільства, рівнем розвитку економіки, соціальної сфери і політичних інститутів, ментальністю людей і інших факторів. Ясно, що еліта по своїй структурі і ролі в соціумі повинна відповідати необхідності рішення тих проблем, що постають перед суспільством. Таким чином, на кожному етапі розвитку суспільства відбувається актуалізація деяких функцій, що грають системотворчу роль у цілісному функціональному її спектрі.

Даний спектр функцій політичних еліт сьогодні, на нашу думку, більш повно подає Ю. Сурмін, перераховуючи й обґрунтовуючи наступні: керівництво, керування, лідерство, виховання, інтеграція, інновація, мобілізація, комунікація, арбітраж, захист і патронаж, миротворчість, ритуальне представництво [68, 167].

Структурно-функціональні зміни, що відбуваються нині в українській еліті, носять кардинальний характер. По суті справи, здійснюється історичний процес зміни еліт, коли якісно змінюються джерела формування еліти, її структура і функції, оновлюється інституціональна інфраструктура еліти. На це вказують відомі українські політологи В. Горбатенко та І. Горбатенко.

Нині йде історична зміна еліт. На місце старої, замкнутої, адміністративно-управлінської еліти приходять нова демократична і дуже активна еліта. Однак у середовищі управлінських кадрів чимало тих, як зазначає М. Михальченко, хто живе минулим [76, 13]. Тому як російські, так і українські фахівці досліджують також проблему псевдоеліти, або квазіеліти (Л. Васильєва, О. Білий, В. Каспрук, В. Малахов). Зокрема, Л. Васильєва визначає еліту як ключовий елемент, що структурує соціальний простір. При цьому підхід автора до проблеми відрізняється від загальноприйнятих тим, що вона використовує поняття “синергетичний”. Л. Васильєва вводить поняття “ерзац-еліта” як антипод еліти. Їх відмінність ґрунтується на різних способах задоволення базових потреб і, отже, вони відіграють різну соціальну роль [77, 75].

В. Каспрук вважає, що на теренах України продовжує діяти квазіеліта, яка чинить все можливе, щоб не допустити до влади справжню національно-налаштовану еліту [78]. А тому він вважає, що “фактично від часу незалежності в Україні при владі знаходиться неповноцінна еліта (з усталеним комплексом меншовартості й постійним озиранням на дії “старшого брата”)” [79, 74], а постійне рекрутування еліти з кланово-

номенклатурного середовища стало визначальною рисою формування кола носіїв політичної і фінансової влади. Слід погодитися із А. Пахарєвим в тому, що в Україні поки що владна верхівка виступає як формальна політична еліта, відповідаючи лише окремим якісним рисам цього поняття [80, 224]. З таким підходом узгоджується твердження М. Пірен, що у владній еліті виділяються відкрита (прозора) і тіньова групи [81].

У процесі вивчення еліт досить часто вживають термін “клан”. Основою клану є економічний, матеріальний інтерес. Як слушно зазначає М. Шульга, “сприятливим середовищем для розвитку кланів є така ситуація в суспільстві, коли ще не викристалізувались соціальні сили, які є соціальною базою влади, коли державна влада є слабкою, коли кризові явища в економіці, політиці, у соціальній сфері набувають велетенських розмірів. Саме у цій ситуації настає час кланів” [82]. Проблема подолання псевдоелітності, досягнення морального й інтелектуального дорослішання є однією з найважливіших проблем для української еліти.

Таким чином, у результаті аналізу можна зробити наступні висновки.

По-перше, можна констатувати недостатню розробленість концепції української еліти. Найбільш продуктивним методологічним підходом, що дозволяє зрозуміти її природу і пояснити процеси, що у ній відбуваються, є дискурс еліти в єдності походжувального, репутаційного, позиційно-статусного і функціонального підходів.

По-друге, визначені лише основні напрямки обґрунтування феномену еліти: ірраціональний (підхід, застосований у філософських науках), харизматичний, біологічний, психологічний, технократичний та історичний. У сучасному політичному дискурсі еліта визначається, як це не парадоксально, спрощено: еліта — це влада. Тобто, у сучасному розумінні, ті, хто при владі, є політичною елітою.

По-третє, українська еліта взагалі і політична еліта зокрема знаходяться на етапі свого становлення, йде її структурна диференціація і формування функціонального різноманіття.

По-четверте, для сучасної української політичної еліти властиві складні процеси, що характеризують, з одного боку, її становлення, очищення, відновлення й оздоровлення, а, з іншого боку, відображають її деградацію. Доля сучасної української політичної еліти складна і суперечлива. Але вона нерозривно пов’язана з долею українського суспільства і держави.

Література

1. Танчер В., Кучеренко О. Идеї елітизму в контексті демократичної трансформації суспільства // Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 1998. – № 3. – С.5–16.
2. Танчер В.В. Еліти України: чи можливий консенсус? // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К.: ТОВ УВПК “Екс об”, 2006. – Т.2. – С.175–183.
3. Elites in Transition. Elite Research in Central and Eastern Europe / H.Best, H.Becker (eds.) Opladen, 1997. – P. 1–3.
4. Elites: Ethnographic Issues / Ed. by G.Marcus. A School of American research Book: – P. 15–16.
5. Михалева Е. Г. Политическая элита посттоталитарного общества: социологический портрет (на примере харьковского региона). – Харьков: Основа, 1997. – С.120–124.
6. Новый иллюстрированный словарь иностранных слов. – М.: Прогресс, 1998. – 940 с.
7. Популярный словарь иностранных слов. – М.: Прогресс, 2000. – 814 с.
8. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: Прогресс, 2000. – 943 с.
9. Большой толковый словарь русского языка. – СПб.: Знание, 2000. – 1536 с.
10. Фигуры и лица. Интервью с Ириной Хакамадой // Независимая газета. – 1999. – № 7. – С.6.
11. Ашин Г.К. Миф об элите и массовом обществе. – М.: Международные отношения, 1966. – 179 с.
12. Дугин А. Евразийский Путь. – М.: Арктогея-Центр, 2002. – 227 с.
13. Кара-Мурза С.Г. Концепция “золотого миллиарда” и “новый мировой порядок” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://burkina-faso.narod.ru/kara/ogo_1.htm. – Заголовок з екрану.
14. Уткин А.И. Мировой порядок XXI века. – М.: Алгоритм, 2001. – 322 с.
15. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М.: Прогресс, 2001. – 988 с.
16. Энциклопедия “Русский язык”. – М.: Прогресс, 1997. – 897 с.
17. Майборода О.М. Українська самоідентифікація на сучасному етапі: елітарна та масова версії // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К.: ТОВ УВПК “Екс об”, 2006. – Т.1. – С.71–75.
18. Рудяков П.М. Національні еліти і становлення “нової ідентичності” // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К.: ТОВ УВПК “Екс об”, 2006. – Т.1. – С. 149–155.
19. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. – М.: Основы, 1993. – 304 с.
20. Ашин Г. Современные теории элиты: критический очерк. – М.: Международные отношения, 1985. – 400 с.
21. Корнієнко В. Еволюція політичного ідеалу (від плюралізму до синтезуючої єдності). – Вінниця: Універсум, 1999. – 430 с.
22. Ницше Ф. Полное собрание сочинений. – М.: Московское книгоиздательство, 1909. – Т. IX. – 412 с.
23. Моска Г. Правящий класс // Социс. – 1994. – № 10. – С.184–195.
24. Сартори Дж. Вертикальная демократия (глава из работы “Пересматривая теорию демократии”) // Полис. – 1993. – №2. – С.80–92.
25. Ашин Г. Правящая элита и общество // Свободная мысль. – 1993. – № 7. – С.91–99.
26. Кухта Б., Теплоухова Н. Політична еліта і лідерство. – Львів: Кальварія, 1997. – 224 с.
27. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии // Диалог. – 1990. – № 3. – С. 55–60.
28. Ашин Г., Охотский Е. Курс элитологии. – М.: ЗАО “Спортакадемпресс”, 1999. – 355 с.
29. Etzioni-Halevy E. The Elite Connection. Problems and Potential of Western Democracy. – Cambridge: Polity Press, 1993. – P. 2–6.
30. Зиглер Х., Дай Т. Демократия для элиты. – М.: Юридическая литература, 1984. – 432 с.
31. Федосеев А. Современная американская буржуазная политология: истоки, традиции, новации. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1989. – 455 с.
32. Миллс Р. Властвующая элита. – М.: Издательство иностранной литературы, 1959. – 543 с.

33. Каленский В. Политическая наука в США. – М.: Юрид. литература, 1969. – 344 с.
34. Ашин Г. “Демократический элитизм” – реальность или иллюзия? // Власть. – 1998. – № 4. – С.56–71.
35. Ашин Г. К. Элитология. Учебное пособие для гуманитарных вузов. – М.: МГИМО–университет, 2005. – 412 с.
36. Эндрувайт Г. Элиты и развитие: теория исследования влияния элит на процессы социального развития // Зарубежная политическая наука: история и современность. – Выпуск 1. – М.: ИНИОН, 1990. – С.240–243.
37. Гаман-Голутвина О. Определение основных понятий элитологии // Полис. – 2000. – № 3. – С. 95–103.
38. Гаман-Голутвина О. Политические элиты России. Вехи исторической эволюции. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2006. – 448 с.
39. Афанасьев М.Н. Правящие элиты и государственность посттоталитарной России. – Воронеж: НПМ “МОДЭК”, 1996. – 327 с.
40. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – К.; Філадельфія: Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського, 1995. – 470 с.
41. Потульницький В. Політична доктрина В.Липинського // Український історичний журнал. – 1992. – № 9. – С.42–53.
42. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич: Відродження, 1991. – 213 с.
43. Горелов М.Є. Українська еліта за В. Липинським і Д. Донцовим // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К.: ТОВ УВПК “Екс об”, 2006. – Т.1. – С.205–212.
44. Головатий М. Політична еліта сучасної України: регіональний і національний контекст // Політичний менеджмент. – Спеціальний випуск. – 2006. – С.42–48.
45. Горбатенко В. Десять уроків політичного лідерства для пострадянських керівників // Політичний менеджмент. – Спеціальний випуск. – 2006. – С.48–63.
46. Рудич Ф. Політичне лідерство на пострадянському просторі: методологічний контекст // Політичний менеджмент. – Спеціальний випуск. – 2006. – С.5–15.
47. Михайловська О. Роль політичної еліти у процесах інституціоналізації громадянського суспільства // Політичний менеджмент. – Спеціальний випуск. – 2006. – С.73–82.
48. Опанасюк В. Харизматичний лідер – політична еліта – маси: український досвід взаємовідносин // Політичний менеджмент. – Спеціальний випуск. – 2006. – С.126–136.
49. Зеленько Г. Контексти політичного лідерства на постсоціалістичному просторі // Політичний менеджмент. – Спеціальний випуск. – 2006. – С.136–147.
50. Кононенко Н. Адекватність політичної еліти сучасним моделям політичного і соціально-економічного розвитку // Політичний менеджмент. – Спеціальний випуск. – 2006. – С.156–162.
51. Ганжуров Ю. Політична реклама як комунікативна складова формування парламентської еліти // Політичний менеджмент. – Спеціальний випуск. – 2006. – С.191–206.
52. Пробийголова Н. Політична соціалізація як фактор впливу еліти на електоральну активність молоді // Політичний менеджмент. – Спеціальний випуск. – 2006. – С. 206–215.
53. Сидоренко М. Роль політичних еліт України і Росії в модернізації цих процесів на початку 1990-х років // Політичний менеджмент. – Спеціальний випуск. – 2006. – С.162–172.
54. Моця О.П. Роль еліт Київської та Козацької держав у тогочасних етнічних процесах // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К.: ТОВ УВПК “Екс об”, 2006. – Т.1. – С.13–19.
55. Петров А.В. “Варяги-Русь” в IX-X вв.: правящая элита Северо-Западной Руси в свете “варяжского вопроса” // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К.: ТОВ УВПК “Екс об”, 2006. – Т.1. – С.107–129.
56. Рафальський О.О. Українська інтелектуальна еліта в середині-другій половині XIX ст. і процес формування української нації // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К.: ТОВ УВПК “Екс об”, 2006. – Т.1. – С. 129–137.
57. Ващук Д.П. Привілейовані верстви суспільства Великого князівства Литовського за правовими джерелами XV – першій третині XVI ст. (на прикладі Київської землі) // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К.: ТОВ УВПК “Екс об”, 2006. – Т.1. – С.199–205.
58. Коваленко О.Б. Історія та генеалогія соціально-політичної еліти Гетьманщини у науковій спадщині В.Л.Модзалевського // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К.: ТОВ УВПК “Екс об”, 2006. – Т.1. – С. 213–225.

- 59.Рогачова І.Л. Давньоруський світогляд: між елітою і простолюттям (проблема формування двовір'я) // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К.: ТОВ УВПК “Екс об”, 2006. – Т.1. – С. 421–427.
- 60.Кульчицький С.В. Помаранчева революція: зміна еліт? Погляд історика // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К.: ТОВ УВПК “Екс об”, 2006. – Т.2. – С.117–128.
- 61.Пірен М. Політична еліта та проблеми політичної елітаризації українського суспільства // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 2001. – № 1. – С. 242-250.
- 62.Манхейм К. Идеология и утопия // Манхейм К. Диагноз нашего времени / Пер. М.И. Левиной и др.; Ред.-сост. Я.М. Бергер и др. – М.: Юрист, 1994. – С. 7–26.
- 63.Сунгуровський М. Українська національна еліта – “лебідь, рак і щука”... // Україна і світ сьогодні. – 2000. – 19-25 серпня. – № 33. – 6 с.
- 64.Решт О.П. Формування економічної еліти (XIX – початку ХХ ст.) // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К.: ТОВ УВПК “Екс об”, 2006. – Т.1. – С.19–27.
- 65.Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи: (Кол. монографія) / Г.Щокін, М.Попович, М.Кармазіна та ін. / За заг.ред. Г.Щокіна, М.Головатого/ Авт. передм. Л.Кравчук. – К.: МАУП, 2000. – 384 с.
- 66.Головатий М. Проблеми і біль становлення української еліти // Нова політика. – 1999. – № 2. – С.44–53.
- 67.Рудич Ф. М. Політологія: Підручник. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
- 68.Сурмін Ю.П. Концептуально-методологічні аспекти формування і розвитку української політичної еліти // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К.: ТОВ УВПК “Екс об”, 2006. – Т.2. – С.159–175.
- 69.Шульга М. Владна еліта // Віче. – 1997. – № 8. – С.47–54.
- 70.Мигович І. На двох конях у двох напрямках? // Віче. – 1995. – № 8. – С.19–20.
- 71.Відкритий лист діячів української культури, науки, мистецтва, господарників, юристів до всіх українських громадян // Народна. – 2006. – 4 березня. – С.1–4.
- 72.Бевз Т. Концепт політичної еліти у дискурсі сучасного політичного процесу // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К.: ТОВ УВПК “Екс об”, 2006. – Т.2. – 580 с.
- 73.Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки): Підручник. – К.: Либідь, 2002. – 576 с.
- 74.Зернецька О.В. Нова еліта ХХІ століття – медіакратія // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К.: ТОВ УВПК “Екс об”, 2006. – Т.1. – С.47–55.
- 75.Вовканич С. Плюралізм еліт і універсалізм елітарності // Схід. – 1996. – Березень. – №4. – С.30–38.
- 76.Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Институт социологии НАНУ, 2001. – 440с.
- 77.Васильева Л.Н. Теория элит (синергетический подход) // Общественные науки и современность. – 2005. – № 4. – С. 75-85.
- 78.Каспрук В. Рекрутування еліт // Підтекст. – 1998. – № 23. – С.12–13.
- 79.Каспрук В. Україна у пошуку втраченого майбутнього // Сучасність. – 1999. – № 5. – С. 71–77
- 80.Пахарев А. Политическое лидерство и лидеры на постсоветском пространстве. – К.: Знание Украины, 2002. – 324 с.
- 81.Пірен М. Українська еліта і проблеми модернізації суспільства // Універсум. – 2000. – № 3–4. – С. 42–43.
- 82.Українське суспільство на порозі третього тисячоліття.: Кол. монографія / За ред. М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1999. – 344 с.